

QIYLI ZAMAN ROMANINDA AT İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI*

Fatma YELOĞLU**

Özet: Tarih boyunca atlı-göçebe yaşam süren Türkler, bu faaliyetini yerine getirebilmek için atı hayatlarının bir parçası saymıştır. Çünkü Türkler uzak coğrafyalara at sayesinde gidebilmiş, yiyecek-icecek ve giyeceklerini at sayesinde temin edebilmiştir.

Türk toplulukları içinde at kültürünü canlı olarak yaşatan Kazaklardır. Kazaklar, tarihte olduğu gibi günümüzde de attan sosyal hayatlarının her alanında faydalanmış, atı ekonomik anlamda değerlendirmiş, spor etkinliklerinde kullanmışlardır. Diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Kazaklar da geçmişten gelen bir gelenekle atı donlarına, huylarına, nesillerine, hızlarına, alnında yer alan akıtmalara, vücudundaki çeşitli şekillere, yürüyüş biçimlerine, yaşlarına vd. göre adlandırmıştır.

Elde edilen bulgular doğrultusunda Kazak bozkırları at ve atçılık kültürünün doğduğu yer olarak bilinmektedir. Bu durum Kazakistan coğrafyasında yüksek bir at kültürü oluşturmuştur. Meydana gelen bu kültür, at ve atçılık üzerine zengin bir söz varlığının oluşmasını sağlamıştır.

Bu bildiride Kazak alim ve yazar Muxtar Ävezov tarafından 1928 yılında kaleme alınan Qıylı Zaman romanında yer alan at ile ilgili sözvarlığı tespit edilmiştir. Metinde ulaşılan at ile ilgili terimler atın hareketleri, çıkardığı sesler, attan üretilen nesneler, atın fiziksel özellikleri ve at için kullanılan aletlere göre sınıflandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: At Kültürü, Kazakistan, Qıylı Zaman

Horse-Related Vocabulary In The Qıylı Zaman Novel

Abstract: Turks, who have lived a nomadic life on horseback throughout history, have considered horses as a part of their lives in order to fulfill this activity. Because the Turks were able to travel to distant lands and obtain food, drink and clothing thanks to horses.

It is the Kazakhs who keep the horse culture alive among the Turkish communities. As in history, Kazakhs have benefited from horses in every aspect of their social life, used them economically, and used them in sports events. As in other Turkish communities, Kazakhs have named horses according to their coat color, temperament, lineage, speed, markings on their foreheads, various shapes on their bodies, walking style, age, etc., as a tradition inherited from the past.

According to the findings, the Kazakh steppes are known as the birthplace of horses and horse breeding culture. This situation has created a high horse culture in the geography of Kazakhstan. This culture has created a rich vocabulary about horses and horse breeding.

In this report, the vocabulary related to horse in the novel Qıylı Zaman written by Kazakh scholar and writer Muxtar Ävezov in 1928 was determined. The horse-related terms found in the text are classified according to the movements of the horse, the sounds it makes, the objects produced from the horse, the physical characteristics of the horse and the tools used for the horse.

Keywords: horse culture, Kazakhstan, Qıylı Zaman

Giriş

Dünya coğrafyası üzerinde geniş bir alana yayılan Türkler, tarih boyunca atlı-göçebe medeniyet çerçevesinde varlığını sürdürmüştür. Göçebe bir yaşayışa sahip olan Türkler, bu yaşam tarzının bir getirisi olarak, atı hayatlarının bir parçası saymıştır. Elde edilen kaynaklara göre Türkler, atı ehlileştirerek insanlık hizmetine sokmuş, ulaşım, askeri, ekonomik, ticari ve sosyal hayatın her alanında kullanmıştır. Divanu Lügati't-Türk'te geçen "at Türk'ün kanadıdır" (Ercilasun, vd., 2018: 664) savı, atın ne derece önemli bir yere sahip olduğunu özetler mahiyettedir. Kuşun kanadı ile uzaklara uçtuğu gibi, at da Türk'e kanat olmuş, at sayesinde Türk'e uzaklar yakın olmuştur.

Eski dönemlerden itibaren Türkler, ata çok değer vermiş ve geçmişten gelen bir gelenekle atları donlarına, huylarına, nesillerine, hızlarına, alnında yer alan akıtmalara, vücudundaki çeşitli şekillere, yürüyüş biçimlerine, yaşlarına vd. göre adlandırmışlardır (Yüksekkaya, 1995:126-147). Atların bu şekilde adlandırılması örneği en belirgin şekilde 14. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen Memlük-Kıpçak Dönemi eserlerinden Baytarü'l- Vazıh'ta görülmektedir. Baytarü'l- Vazıh, atçılıkla ilgili yazılmış dikkate değer bir baytarnamedir.

* Bu çalışma, "Qıylı Zaman Romanı Örneğinde Geçiş Dönemi Kazakçası" başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

*** Dr. fatmayeloglu001@gmail.com

Eserde atın faydalı ve zararlı halleri, atın sıfatları, atın donları ve görünümü, atların huyları, erkek ve dişi atlarda yararlı ve zararlı durumlar, kısraklar, at hastalıkları ve tedavi yolları gibi konular yer almaktadır.

20. yüzyılın başlarına kadar göçebe geleneklerini sürdüren ve günümüzde de at kültürünü en canlı yaşatan Türk boylarından biri Kazaklardır. Hatta elde edilen bulgular, atın anavatanının Kazak bozkırları olduğunu kanıtlamaktadır. Kazak Türkleri için at binek olarak hem et hem de süt bakımından gıda temininde, derisinden eşya yapımında, spor faaliyetlerinde, ekonomik bir değer olarak vs. pek çok alanda en çok tercih edilen hayvan olmuştur. Diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Kazakların da hayatı hep at üzerinde sürdürüldüğünden, atla ilgili yüksek bir kültür oluşmuştur (Kabadayı, 2020: 563-576). Meydana gelen bu kültür, at ve atçılık üzerine zengin bir söz varlığının oluşmasını sağlamıştır.

Bildirinin malzemesini oluşturan Qıylı Zaman romanı, Muhtar Ävezov tarafından 1928 yılında kaleme alınmıştır. 1916 yılında yaşanan Karkara ayaklanmasını konu alan romanda, at ve atçılıkla ilgili oldukça fazla terim tespit edilmiştir. Bu da göstermektedir ki, Kazaklar için at kültürü, hayatın bir parçası olduğu gibi edebi metinde de kendine yer bulmuştur.

1. Atın Hareketleriyle İlgili Söz Varlığı

Atın vücut kitlesinin yavaş veya hızlı biçimde yer değiştirmesi, bacakların değişik atılmaları yürüyüş çeşitlerini meydana getirir. Atlar, bu yürüyüş çeşitlerine göre gruplandırılmıştır.

Ayañ: Ağır yürüyüş

Ayañnan artıq jüris jüre almay üzeñgi er turmanı men qaqtıǵısıb, qajasqan attar salmaq ben ırǵalıb, jan jaqtıñ barlıǵınan Aq jelke keñsesin qamab, qorşab keledi. “Daha hızlı yürüyemeyen yorgun atlar, üzengi ve eyerleriyle çarpışarak ağırlıklarıyla sarsılarak Akjelke’nin dairesini dört bir taraftan kuşatıyor.”

Ayañda-: Adım adım yürümek

Jolǵa jetken soñ aldıñǵı tob az ǵana tolas qılıb qara ter basıp qarjalıb qalǵan attarın erli berli ayañdatıb... “Yola vardıktan sonra öndeki grup biraz çaba harcayarak kara terlere bulanmış atlarını ileri-geri adım adım yürüterek...”

Jorǵa: Rahvan yürüyüş

Kazak Türkleri rahvan yürüyüşlü ata ‘jorǵa’ demektedir. ‘Jorǵalaw’ terimi de jorǵa yürüyüşü ifade eder. Tespit edilen örnekte ‘jorǵa’ terimi ‘at’ karşılığında kullanılmıştır.

Jorǵa toqal, qayǵın tösewge alde qaşan maşıqtanǵan. “Yorga sığır, kalın göz kapaklarını kapalı şekilde tutmaya eskiden alışmış.”

Semizi men sulıwın, jorǵası men jortaqsın noqtalab, tañbalab öz qolı men atqarıb jatqan. “Şişmanları ve güzelleri, yavaş gidenle hızlı gideni tespit edip kendi eliyle işaretlemiş.”

Jüyrık: Hızlı koşan

Kazak kaynaklarına göre, hızlı ve rahat yürüyen atlar jüyrık atlardır (Qoñıratbayeva, vd., 2011:752).

Dameli jigit senimdi qarıw, jüyrık at bugün üşin. “Umutlu genç, inançlı silah, hızlı koşan at bugün içindir.”

Sarj-jel-: Aynı hızla giden at

Köbşilik salmaq ben sar jelib semiz sey-kölikterdiñ tizginderi men alısıp qanat jayıb, şeb qurıb kele jatqanday körinedi. “Çoğunluk güçlükle aynı hızla giderek şişman ve hızlı gidenlerin dizginleri ile çarpışıp kanat açıp siper kurmuş gibi görünüyor.”

Parpardan jegilgen semiz jaraw attar: tıǵız buyırıqtıñ qısbaǵı men toqtawsız jortıb sar jelib, keyde şawıb asıǵıb tartıb keledi. “Arabaya çift çift koşulan besili atlar, sıkı bir emrin baskısı altında durmadan, bazen aceleyle dörtnala gidiyor.”

Say-kölik ~ sey-kölik ~ saygülik: Hızla koşan at

Barinde de ne say kölik babtalıb jatsa kerek. “Hepsinde de hızla koşan atları beslemeli.”

Köbşilik salmaq ben sar jelib semiz sey-kölikterdiñ tizginderi men alısıb qanat jayıb, şeb qurıb kele jatqanday körinedi. “Çoğunluk güçlkle aynı hızla giderek şişman ve hızlı gidenlerin dizginleri ile çarpışıp kanat açıp siper kurmuş gibi görünüyor.”

Sol tüni aq jüz jüzdegen qarıwlı, saymandı er jigitter ilǵıy saylı saygülikti minib jarımeñke aynalasındaǵı usaq qalalardıñ barlıǵına jaǵalay şabıwıl jasab şıqtı. “O gece yüzlerce silahlı, iyi teçhizatlı genç, tüm hızlı koşan atlarına binerek jarımenke çevresindeki kasabaların hepsine saldırdı.”

Şab-: Dörtnala gitmek

...ekbindeb şabqan saygülikterdiñ tizgin üşi men birge üşib, şaşılıb tarab jattı. “... hızla dörtnala giden atların dizigini ile uçup saçılıp gitti.”

El ersili qarılı şabısıb keşki jayılista jürgen jılqıdan damılsın damıl tob-tob at ayǵırlar ustalıb erttelib jattı. “Halk, ileri-geri dörtnala olarak merada giden yıldıdan grup grup at-aygırlar tutulup eyerledi.”

Şaw-: Dörtnala gitmek

...multıǵın Jarımeñke jaqqa kezib, arbalardan oqşawıraq qalıb, solay qaray şawıb kele jatqan bir attı qazaq orıstı közdeb turıb basıb qalǵanda, anaw atınıñ ar jaǵına uşıb barıb tüisti. “...silahını Jarımenke pazarına doğru çevirerek, arabalardan uzaklaşınca oraya doğru dörtnala gelen bir atlı Kazak-Rus ‘u nişan alıp ateşlediğinde o atının yanına düştü.”

Tebin-: Atın hızlanması için ayakla topuklamak.

-Baramın, men aq baramın... deb Awbakir atın tebinib ilgeri şıqtı. “-Gideyim ben gideyim... diye Avbakir atını tepikleyip ilerledi.”

2. Atın Çıkardığı Seslere Göre Söz Varlığı

Kişine-: Kişnemek

Qabaqta, astırıtta şıñkildeb kisinegen qısıraq ayǵırınıñ tanıw dawısı da estildi. “Ahırda tiz bir şekilde kişneyen kısırak aygırın tanıdık sesi duyuldu.”

Oqıran-: Kişnemek

Uzaq sozıb kisineb kelib, keyde iyelik niǵızdıǵı men qayırıp-qayırıp oqıranıb qoyadı. “Uzak uzatarak kişneyip, bazen sahiplenme yoğunluğuyla hayvanın yönünü değiştirerek kişniyor.”

Osqır-: At bir şeyden ürktüğünde burnundan ses çıkarması

Zuw-zuw etib şıjıldab ötken oqtardan attarı osqırıp ürkib ortqıb-ortqıb ketti. “Hızlı hızlı vızıldayıp geçen oklardan atlar ürküp zıplayıp zıplayıp gitti.”

3. Attan Üretilen Nesnelerle İlgili Söz Varlığı

a. At Sütünden Üretilenler

Kısırağın sütü büyük ekonomik değere sahiptir. Atın sütünden yapılanlar arasında kımız ilk sırayı almaktaydı. Kısırak sütü tulumda bekletilerek ekşitildikten sonra içiliyordu (DLT, 2006: 365).

Qımız: Kısırak sütünün mayalanmasıyla yapılan bir tür içecek

... ne qımız işib, ne bolmasa qarta oynab, işkilik işib, jelik üstinde otırǵanda tabıldı. “... ya kımız içerken, ya da kağıt oynarken, içki içip coşku içinde otururken görüldü.”

b. At Derisinden Üretilenler

Mes: Bazı yiyecek ve içecekler için koruyucu kap olarak kullanılan, önü yarılmeden bütün olarak yüzülmüş hayvan derisi, tulum.

Neler semiz bağlandırdıñ eti qazan-qazan bolıb quwrılıb meske tıgılıb jatır. “Semiz kuzuların etleri kazanlara doldurulup, kavrulup tulumla dolduruluyor.”

Saba: Kımız hazırlamak için kullanılan ve at derisinden yapılan kap.

Qızarıb jarqırab soyılıb jatqan ülken kişi maldar, aqtarılıb laqıldab damılsız quyılıb, buralıb jatqan mol qara sabalar. “Kesilen büyük-küçük hayvanlar durmadan sürekli koyulup, elden ele geçen kaplar...”

4. Atın Organları ve Fiziksel Özellikleri ile İlgili söz Varlığı

a. Atın Donuna Göre Verilen İsimler

Kazak Türklerinde atların donları veya tüyleriyle ilgili adların sayısı 300’den fazladır (Yüksekkaya, 1995: 126-147).

Boz qasqa¹: Alnında beyaz leke bulunan kahverengi donlu at.

Kelesi küni albannıñ sır eter atqa mingen dameli jigitiniñ barlığı Jameñke aytqan boz qasqağa tügel jıyıldı. “Ertesi gün Alban boyunun güçlü atına binen yakışıklı gencin gözleri Jamenke diyen boz ata toplandı.”

Qula jiyiren: Al don at

Bul barlıq Albanğa atı şıqqan jarmenke basında da baygeden talay kelgen matay degenniñ qula jiyiren atı edi. “Bu, tüm Albanlar tarafından tanınan Jarmenke pazarında birçok yarışı kazanan Matay denen al don atıydı.”

Qula jiyiren bul künderde jiye tañ asıb zar küyinde jür edi. “Al donlu at bu günlerde sık sık erken uyanıyordu ve yas halindeydi.”

Sarı at: Sarı donlu at

Bul zeñberektiñ bir atası bolsa kerek. Biraq oğı jiye, qawpı zor, bir kapir bolsa kerek deb bağanağı sarı attı, aljan tobına kelib estigen jayın malimdeb jattı. “Bu topun bir atası olmalı. Fakat oku sıkı, silahı zor, bir kafir olmalı diyip önceki sarı atlı, genç adamlardan oluşan gruba haberdar olduğu durumu bildiriyor.”

... “atağan kisiñdi saylaymın” deb Uzaqtan ataqtı sarı jorğa attı alıb, del saylaw da qarsı jaqtıñ şarın asırıb jiberib batırdı aldawğa aynalğan. “... adını koyduğum kişiyi seçeceğim” diye Uzaktan ünlü sarı rahvan atı alıp o seçimde karşı tarafın dairesini ele geçirerek kahramanı aldatmış.”

qızıl jorğa at: Kırmızıyorga at

Beldewdegi attardıñ işinen Serikbaydıñ qızıl jorğa atın da tanığan. “Ortadaki atların içinden Serikbay’ın kırmızı yorga atını tanımış.”

b. Atın Vücuduna Göre Verilen İsimler

Asaw: Kazak Türklerinde henüz binilmeye alıştırılmamış ata ‘asaw’ denir. ‘Asaw at’ belirli bir eğitimden sonra binilmeye hazır hale getirilir.

Aytqanıñday asaw bolsañ endi tuyaq serpetün şağıña keldiñ. “Söylediğin gibi “ehlileştirilmemiş” isen, artık toynak sallama çağına geldin.”

Jaman-jawtik at: Cılız at

... baylawlı qalğan jaman-jawtik attar, qoralarda qamalğan tobtı qoylar da bar eken. “... bağlı cılız atlar, ahırlara kapatılmış toplu koyunlar varmış.”

Jaraw at: Uzak yerlerde binmek veya yarışmak için özel olarak ayarlanmış güçlü, dayanıklı at.

¹¹ “kaşka at” XI. asırda ‘yüzü ak, gözlerinin çevresi kara olan at, peçeli at anlamında olup, birçok Türk şive de ağızlarında daha fazla alnında beyaz lekesi olan hayvan, at anlamında kökleşip kalmıştır (Caferoğlu, 2010: s.201-212).

İlğıy jaraw at, jaraw ayğır, sartab bolıb jürgen tuw biyelerden ğana tizib otırıp jüz asa jılqı²² irikteb alğan. “Yalnızca dayanıklı at, dayanıklı aygır, yeni kısıraklardan sıralayıp yüzden fazla yılkı seçti.”

Mastek: Kısa boylu at

Burıñı bir kezde bir şolaq mastekke jalğız arbasın süyretib... “Eski bir zamanda çolağın biri kısa boylu bir ata tek başına arabasını sürüp...”

Qur at: Henüz binilmemiş semiz at

Uzaq batır Tuñğatar jılqısındağı neler tomırılğan qur attardı ... “Uzak Batır Tungatar sürüsündeki semiz atları...”

Salt at: binek atı

... barlıq jarmeñke basındağı adamdarğa tegis salt attar dayındalğan ... “...Jarmenke pazarındaki bütün adamlara binek atlarının hepsi hazırlanmış...”

Semiz jaraw at: besili at

Parpandan jegilgen semiz jaraw attar... “Arabaya çift-çift koşulan besili atlar...”

Tay-tuwlaq: Zayıf, çelimsiz, bakımsız at.

Üy işindegi barlıq jurttı tısqa alıp şığıb Jarmeñkege qaray tay tuwlaqqa mingizib, alıp jöneldi. “Evin içindeki tüm insanları dışarı çıkarıp Jarmenke’ye doğru çelimsiz ata bindirip gönderdi.”

Tuw biye: Kısır kısarak

İlğıy jaraw at, jaraw ayğır, sartab bolıb jürgen tuw biyelerden ğana tizib otırıp jüz asa jılqı irikteb alğan. “Yalnızca dayanıklı at, dayanıklı aygır, yeni kısıraklardan sıralayıp yüzden fazla yılkı seçti.”

c.Yaşlarına Göre Atlara Verilen İsimler

Kazaklar her yaştaki ata isim vermiştir. İki yaşına kadar olan at yavrusuna ‘tay’, üç yaşındaki kısarak yavrusuna ‘qunan’, dört yaşındaki yavruya ‘dönen’, beş yaşındaki yavruya ‘besti’ denmiştir.

İncelemen metinde sadece ‘qunan’ ve ‘tay’ örneğine rastlanmıştır.

Qunan: Üç yaşına girmiş erkek at

Bizdiñ Matay da qunanına minib ketti. “Bizim Matay da erkek atına binip gitti.”

Tay: İki yaşına kadar olan at yavrusu

Köşe köşe attılı, ögizdi, taylı, qulındı biyeli albandarğa siresib tolıb aldı... “Sokak sokak atlı, öküzlü, taylı, kulunu olan kısaraklı Albanlarla doluydu...”

d.Atın Cinsiyetine Göre Verilen İsimler

Ayğır: Erkek at

Arasında jalı tögilib бүгilib турған айғырларда бар. “Bunların arasında yeleleri düşen aygırlar da var.”

El ersili qarsılı şabısıb keşki jayılista jürgen jılqıdan damılsın damıl tob-tob at ayğırлар uсталıb erttelib jattı. “Halk, ileri-geri dörtnala olarak merada giden yıldıdan grup grup at-aygırlar tutulup eyerledi.”

Qısıraq: Dişi at

Qabaqta, astırıtta şıñkildeb kisinegen qısıraq ayğırınıñ tanıs dawısı da estildi. . “Ahırda tiz bir şekilde kişneyen kısarak aygırın tanıdık sesi duyuldu.”

Qulındı biye: Kulunu olan kısarak

²²Kaşgarlı, yıldıdan dört ayaklı hayvanlarının genel adı olduğunu bildirmektedir (Ercilasun, vd., 2018: s.972). Bu terim günümüz lehçe ve şivelerinde at veya at sürüsü anlamında kullanılmaktadır.

*Kazirde olar bulay tursın, kerek dese **qulındı biye** minib balasın ertken kedey kempirde joq. “Şimdilik onlar şöyle dursun, lazım oldu dese çocuğunu kulunu olan kısrağa bindiren fakir yaşlı kadın bile yok.”*

5. At İçin Kullanılan Aletlerle İlgili Söz Varlığı

At için kullanılan aletlerle ilgili söz varlığı Kazak Türkçesinde oldukça fazladır. Bunlardan binit takımı, atı ve sahibini gösteren en önemli unsurdur. Bu yüzden binit takımının bezeklerinin yapıldığı maden üzerinde bile özenle durulur. Bezekler genellikle altın veya gümüşten yapılır.

Ayıl: Hayvanın semerini veya eyerini bağlamak için göğsünden aşırılarak sıkılan yassı kemer, kolan.

*Tüñgi jorıqtan beri tınım ala almay kelgen attar bolsa, sol aradan azğana suwlab, er toqımdarın jelpitib, **ayıldarın** qayta tartqızıp kazir bolatun jorıqqa tıǵız azirlenib jattı. “Geceki saldırıdan beri dinlenemeyen atlar ise biraz ıslanıp, eyerlerini havalandırıp, kolanlarını yeniden çektirip yaklaşan saldırıya hazırlanıyor.”*

At-kölik: Atlı araba, at arabası

*Qaytqanda joldaǵı bir bekette barine birden **at kölik** jetbey, özgelerdiñ beri dayın atqa minib, eki tilmaştı adeyi ekşegendey tastab ketken. “Döndüğünde yoldaki bir karakolda hepsine birden at arabası yetmediğinden diğerlerinin hepsi hazır olan ata binerek iki tercümanı özellikle seçmiş gibi bırakmış.”*

Awızdıq: Atı yönetmek için kullanılan metal malzeme, gem.

Awızdıǵı men alısıp jer süzgen, jaraw jüyrikter tizesin kemirgendey bolıp eminib, qarşı urıp kele jatır edi. “Ağızlığı ile dövüşüp yer süzen, yaralı yarış atları dizini kemirmiş gibi olup, çarpışıp geliyordu.”

Er-toqım: Eyer takımı

*Keşe lakbelerdiñ aldı eliwden, jüzden qatar-qatar sirestirib baylaǵan **er toqımdı at** bolatun. “Dün dükkanların önünde sıralar halinde birbirine bağlanmış elli veya yüz kadar eyerli at vardı.”*

*Birewi tewir kiyimdi, **kümis er-toqımdı** uzun boyly. “Biri iyi giyimli, gümüş eyerli uzun boyly.”*

Ertew: Eyer

*Özenniñ kün batıs jaǵındaǵı jalañaş qızǵılt jotanıñ özekke qaraǵan betteri **ertewli at**, tob-tob bolıp üyilgen, üyirilgen kisige tügel toldı. “Nehrin batı yakasındaki nehre bakan çıplak pembe sırt, eyerli at ve grup grup toplanmış insanlarla doldu.”*

Er-turman: Eyer takımı

*... eki attıñ **er-turmanı** bir birine şıldır-şıldır soqtıqtı. “... iki atın eyer takımı birbirine şakır-şukur çarptı.”*

Taǵa: Nal

*Oristar qazaqtıñ atın da **taǵalamasın**. “Ruslar Kazak’ın atını da nallamasın.”*

Tizgin: Gemin uçlarına bağlanarak hayvanı yöneltmeye yarayan kayış.

*Awızdıǵın şaynab, **tizgini** men qarısıp qayta-qayta jer süzib jöneledi. “Ağızlığımı çiğneyerek dizgini ile mücadele ederek tekrar tekrar etrafı süzüyor.”*

Üzeñgi: Eyerin iki yanında asılı bulunan ve hayvana binildiğinde ayakların basılmasına yarayan altı düz demir halka.

*Jalǵız-aq töbeniñ etegine kelgende ğana sapaq jaqqa qaraǵan **kümis üzeñgileri** jarq-jurq etib, eki attıñ **er-turmanı** bir birine şıldır-şıldır soqtıqtı. “Ancak tepenin eteğine geldiğinde sapa yöne bakan gümüş üzengileri parladı, iki atın eyer takımı birbirine şakır-şukur çarptı.”*

Sonuç

Türk kültürünün bir parçası olan ve köklerini tarih öncesi çağlardan alan at kültürü, günümüzde Kazakistan coğrafyasında canlılığını korumaktadır. Kazak Türkleri için at, giyinme, beslenme, barınma ve ticari bir mal olarak vazgeçilmez unsurlardan biridir. Atın derisinden eşya ve kıyafet yapılmakta, at eti ile sofralar güzelleştirilmektedir. Milli içecek olarak kabul edilen kımız at sütünden yapılmakta, atla yapılan spor faaliyetleri düzenlenmektedir.

Kazak Türkleri, hayatlarının biri parçası saydığı atı donlarına, yürüyüş biçimlerine, huylarına, cinsiyetlerine, hızlarına, alnında yer alan akıtmalara, yaşlarına vd. göre adlandırmıştır. Bu da at ve atçılıkla ilgili zengin bir söz varlığı ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışmada Qıylı Zaman romanında yer alan at ve atçılıkla ilgili terimler sınıflandırılarak verilmiş olup atın hareketleriyle ilgili söz varlığı, atın vücuduna göre verilen isimler ve at için kullanılan aletlerle ilgili söz varlığının çoğunlukta kullanıldığı görülmüştür. Bu durum Kazak coğrafyasında atın binek hayvanı olarak kullanımını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bunların dışında metinde tespit edilen örneklerle göre at sütünden kımız yapıldığı, at derisinden eşya üretildiği, atın organları ve fiziksel özelliklerine göre isimler aldığı görülmüştür. Metinde tespit edilen bu terimlerden hareketle, Kazak Türkleri için her dönem önemini koruyan at kültürü, edebi bir metinde de kendini göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Ävezov, Muxtar (2016), Qıylı Zaman, Almatı, ‘Oljas Kitapxanası’ Baspa Üyi.
- Bayniyazov, Ayabek vd. (2019), Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, Ahmet (2010), Türk Onomastiğinde “At” Kültü, Türkiyat Mecmuası, S:10, s.201-212.
- Çınar, A. Abbas (1996), Kazak ve Türkiye Türklerinde At Kültürü ve Atın Rolü, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Divanü Lûgat-it-Türk Dizin (2006), (Besim Atalay Çevirisi), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Durmuş, Havva (2011). Kazak Türkçesinde At İle İlgili Söz Varlığı Ve Metinler, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Durmuş, İlhami (2021), “Türk Kültür Çevresinde At”, Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, S:5 (1), s.1-12.
- Ercilasun, A.Bican, vd. (2018), Dîvânü Lugâtî’t-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kabadayı, Osman (2020), “Kazakistan’da Yapılmış ‘At Kültürü’ ve ‘Atçılık Terminolojisi’ ile İlgili Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, Karadeniz Araştırmaları, XVII/66: s.563-576.
- Qazaq Dəstürlü Mədəniyyətiniñ Ensiklopediyalıq Sözdigi (1997), Almatı, “Sözdik-Clovarı”.
- Qazaq Tiliniñ Orfografiyalıq Sözdigi (1978), Qazaq SSR Akademiyası Til Bilimi İnstitutı. Almatı, Gılım Basbası.
- Konıratbaeva, J. vd. (2011), Qazak Ädebi Tiliniñ Sözdigi, Almatı, On bes Tomdıq. 6-Tom/Kurast, 752 B.
- Toqtabay, Axmet. (2010). Qazaq Jılqısınıñ Tarixı, Almatı, Almatıkitap Baspası.
- Yüksekkaya, Gülden S. (1995), “Tarihi Şivelerde At Donları”, Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık Toplantısı, s.126-147.

